

KRÁTKO Z HISTÓRIE A SÚČASNOSTI ŠTÁTNEHO ARCHÍVU V KOŠICIACH, PRACOVISKO ARCHÍV MICHALOVCE

Václav IHNÁT

Tento rok si pripomínáme 70 rokov organizovaného archívnictva. Na základe vládneho nariadenia č. 29/1954 zo dňa 7. mája 1954 bol pripravený základ pre vytvorenie jednotnej organizácie archívnictva na Slovensku. Týmto dátumom sa začala písať história Okresného archívu v Michalovciach.

Pripadla mu úloha plniť funkciu obvodného archívu, do ktorého pôsobnosti patrili okrem okresu Michalovce i bývalé okresy Sobrance, Vranov nad Topľou, Sečovce

Budova archívu v Michalovciach. Foto: Autor textu

a Veľké Kapušany. V roku 1955 malo v Prešovskom kraji nastať plánované rozšírenie siete okresných archívov z piatich na deväť okresných archívov. Tento plán sa žiaľ nerealizoval a michalovský archívár dostal do správy aj okres Snina. Rovnako v Sobranciach sa mal zriadiť nový okresný archív, do pôsobnosti ktorého by patril aj vtedajší okres Veľké Kapušany.

Prvým archívárom sa stal Zoltán Juhász, ktorý ho viedol až do roku 1960. Od roku 1955 navštevoval aj obce okresu Snina a to hlavne miestne národné výbory (MNV) a Okresný národný výbor (ONV) v Snine. Taktiež vykonával vyradovanie písomností (registratúrnych záznamov) na spomínaných úradoch a odborných archívne prehliadky. Stála pred ním náročná úloha, lebo musel začínať takmer od začiatku a to od prieskumu spisovní až po sústreďovanie písomností úradov (okresných úradov, notárskych úradov i písomností MNV). Archív Michalovce bol umiestnený v budove ONV v Michalovciach (v súčasnosti stará časť budovy okresného úradu), a to v pivničných priestoroch. Neboli tu vytvorené základné podmien-

ky (priestorové, materiálno-technické, ani odborné). Archivár pracoval na poschodí v priestoroch podateľne spolu s ďalšími pracovníkmi ONV. Paradoxom bolo, že mal záujem o pridelenie pivničnej miestnosti ako svojej kancelárie (pravdepodobne chcel byť v blízkosti archívu). V roku 1955 bol archív v Michalovciach poverený vykonávaním archívnych prác v bývalom okrese Sobrance. Množstvo práce, ktoré prvý archivár vykonal, bolo veľmi veľké. Neustále cestoval po obciach, vyradoval písomnosti, robil prieskumy, preberal archívny materiál a pod. Takýto veľký územný celok bol nad sily jedného človeka a námaha a práca, ktorú napriek tomu vykonal, si zaslúži obdiv.

V roku 1960 bol v rámci územno-správnej reorganizácie štátu zriadený nový správny celok – okres Michalovce, do ktorého sa včlenili aj bývalé

okresy Sobrance, Michalovce a časti okresov Vranov nad Topľou, Sečovce a Veľké Kapušany. Do michalovského archívu sa preberali písomnosti z týchto okresov.

Aj sústreďovanie fondov patriacich do správy štátneho archívu si vyžiadalo dlhoročné úsilie zamestnancov archívu, ktorí narážali aj na problémy súvisiace s ich vyhľadávaním, nevhodným uložením či usporiadaním a prevozom. Systematické odborné práce sa robili prakticky od začiatku. Bolo potrebné realizovať triedenie, usporiadanie, označovanie a evidenciu archívnych dokumentov podľa jednotlivých okresov a následne podľa fondov.

Koncom roku 1960 bolo v správe archívu približne 548 bm (bežný meter) a 125 archívnych fondov. Za obdobie do roku 1945 sa však zachovalo len cca 12 bm archívnych dokumentov. Archívne oddelenie bolo vtedy obsadené tromi kancelárskymi silami, ale archív bol stále umiestnený v prízemných miestnostiach ONV, ktoré aj naďalej nevyhovovali na tento účel. K trom miestnostiam v budove ONV, v ktorých sa archív tiesnil do roku 1960, sa podarilo získať ďalšie priestory na skladovacie a pracovné účely. V rokoch 1961 – 1973 pôsobil vo funkcii vedúceho archívu Anton Štrbáň. Ďalšími pracovníkmi boli Pavel Bednárík a Ľudmila Hlodinková, neskôr tu pracovala aj Magda Jurčová.

V roku 1962 mal archív päť miestností v suteréne budovy ONV v Michalovciach.

K ďalšej územnej reorganizácii došlo v roku 1968, počas ktorej boli delimitované písomnosti do novovzniknutého archívu okresu Vranov nad Topľou. Vedúci okresného archívu Anton Štrbáň odišiel koncom roka 1973 do dôchodku a Magda Jurčová bola vystriedaná Máriou Koreňovou. Odvtedy až do konca roka 1975 pracovali v archíve len dvaja pracovníci. Vedením archívu bol poverený Pavel Bednárík.

Budova archívu v Michalovciach

Počas jeho pôsobenia sa pracovníci archívu zameriavali hlavne na predarchívnu starostlivosť a preberanie archívnych dokumentov a to hlavne fondov škôl a jednotlivých roľníckych družstiev. Ani jemu sa nepodarilo zlepšiť priestory, umiestnenie, materiálne vybavenie a pracovné podmienky v archíve. Situácia sa od 50. rokov v podstate nezmenila. Podľa zápisnice z komplexnej previerky stavu archívu tvoril napríklad celý rozpočet na rok 1970 sumu vo výške 75 000 korún (z ktorých 66 000 predstavovali finančné prostriedky na mzdy troch archivárov na celý rok a 9 tisíc všetko ostatné).

Prijatie dočasného štatútu štátnych archívov v roku 1971 sledovalo zlepšenie postavenia archívov. V michalovskom archíve sa pekné ustanovenia štatútu nerealizovali. Nepriazeň a nezáujem vedenia ONV o históriu znamenali len stagnáciu v niektorých činnostiach.

Fondy v archíve postupne pribúdali a v roku 1972 ich tu bolo uchovávaných 414, ktoré predstavovali 1512 bm archívnych dokumentov. Naďalej prevládalo preberanie materiálu, pričom bolo inventarizovaných len 57,80 bm archívnych dokumentov. Inventarizovať sa podarilo fondy Okresný úrad v Michalovciach, obvodných notárskych úradov, obvodných úradov MNV, školské inšpektoráty Michalovce a Sobrance.

Práca dvoch archivárov v nevhodných podmienkach sa sústreďovala naďalej hlavne na prieskumy spisovní, odborné archívne prehliadky a preberanie archívnych dokumentov. Popri hlavnej činnosti vykonávali ďalej školenia a inštruktáže pre pracovníkov spisovní, vybavovali žiadosti občanov a v malej miere sa venovali aj práci s bádateľmi či využívaniu archívnych dokumentov vo forme výstav. Medzi ďalšie povinnosti archivára patrila aj práca v podateľni, aktivistická činnosť a pod.

Zásadnú zmenu pre archívy priniesol rok 1975 a to v podobe zákona o archívnictve (zákon Slovenskej národnej rady č. 149/1975 Zb.), ktorý okrem zásadných zmien v organizácii a činnosti archívov ustálil i nový názov – Štátny okresný archív (ŠOKA). Ešte dôležitejšia udalosť pre život michalovského archívu bol nástup nového vedúceho. V tomto roku nastúpil do funkcie vedúceho ŠOKA Pavol Valko. Je až neuveriteľné, ako sa po nástupe 1. decembra 1975 energicky ujal novej funkcie. Situácia, v ktorej našiel archív, ho šokovala. Zistil, že po rokoch práce majú archivári k dispozícii len jednu kanceláriu. V nej sa tiesnili traja zamestnanci. Ďalšie priestory, určené pre depozitáre, boli v neuspokojivom stave (zatuchnuté, zvlhnuté, nevykurované, s kanalizáciou, ktorá vytekala na podlahy depotov a pod.).

Jeho prvou úlohou bolo zdokumentovanie stavu archívu, doplnené fotografiami. Už dva týždne po prevzatí funkcie – 30. decembra 1975 vypracoval správu i návrh na vytvorenie základných materiálnych a pracovných podmienok, aj s možnosťami riešenia. Správa bola už 13. januára 1976 prerokovaná vo vedení vtedajšieho ONV v Michalovciach. Jedným z navrhovaných riešení bola myšlienka výstavby novej budovy archívu. Koncom januára 1976 si ju osvojili všetci zainteresovaní. Dňa 30. januára 1976 sa už komisionálne riešila otázka výberu staveniska pre novú budovu archívu.

Následne sa mu podarilo aj zvýšiť počet pracovníkov a do kolektívu pribudla Alica Sotáková.

Pavol Valko pôsobil celý život v rôznych funkciách, a preto mal o trochu väčšie možnosti, ako jeho predchodcovia. Využil všetky, aby pre archív zabezpečil dôstojné podmienky pre prácu a fungovanie. Podarilo sa mu vyriešiť dlhodobé problémy a omladiť osadenstvo archívu. V roku 1981 odišla do dôchodku Mária Koreňová

a nastúpili Milica Ondo-Eštoková a Valéria Molnárová. Koniec 70. rokov a začiatok 80. rokov sa niesol v duchu výstavby účelovej budovy.

Všetky záležitosti mali vplyv aj na pracovníkov (viedla sa čulá korešpondencia, keďže starosť o výstavbu bola hlavne na pleciach riaditeľa archívu). Riaditeľ vedel zabezpečiť, aby výstavba nestagnovala, venoval jej i veľa svojho súkromného času.

Na I. etapu boli vyčlenené dva milióny korún. Táto sa slávnostne začala 25. októbra 1978. Projektantom a dodávateľom bol Okresný stavebný podnik v Michalovciach. Už počas prvej etapy sa podarilo vyriešiť požiadavku finančného krytia druhej etapy, v rámci ktorej sa zabezpečovali inžinierske siete, signalizačné zariadenia, regály, vnútorné vybavenie a technika. Celková hodnota investície činila takmer 4,2 milióna korún.

Do novej účelovej budovy sa archív presťahoval v júli a auguste 1983. Umiestnenie bolo ovplyvnené výškou zástavby a blízkosťou inžinierskych sietí.

Slávnostné otvorenie archívu sa uskutočnilo dňa 14. a 15. mája 1984, keď sa na Zemplínskej Šírave konala celoslovenská porada riaditeľov archívov.

Pavol Valko riadil archív až do odchodu na dôchodok v júni 1990.

Po jeho odchode sa stala riaditeľkou Mgr. Valéria Molnárová. Počas jej pôsobenia sa vďaka zmene zákonov stal archív pobočkou Štátneho archívu v Košiciach. V archíve postupne pracovali Alica Sotáková, Milica Ondo-Eštoková, Gabriela Gorejová (rod. Širochmanová), Ing. Ján Čontofalský a Gustáv Soták.

Po ďalších legislatívnych zmenách v súčasnosti nesie názov Štátny archív v Košiciach, pracovisko Archív Michalovce. Archív má štyroch odborných pracovníkov – PhDr. Václav Ihnát, PhD. (vedúci pracoviska), Mgr. Valéria Molnárová, Milica Ondo-Eštoková a Gabriela Gorejová.

Práca archívu sa od 90. rokov minulého storočia až po súčasnosť zameriava na preberanie archívnych dokumentov, kompletizovanie archívnych fondov. V oblasti spracovania archívnych dokumentov sa archivári zaoberali inventarizáciou fondov miestnych národných výborov a okresných národných výborov. V súčasnosti sú fondy miestnych národných výborov kompletne zinventarizované.

Nové podmienky pre prácu bádateľov priniesli zvyšovanie počtu bádateľov a bádateľských návštev v archíve. V hojnejšej miere využívali bádateľňu študenti a záujemcovia o históriu.

V novom storočí archivári stoja pred novými úlohami. Jednou z nich je aj nedostatok priestorov v Michalovciach, a preto v posledných rokoch je k dispozícii depozitár v Strážskom. Veľkou výzvou je prechod orgánov verejnej moci na elektronický informačný systém na správu registratúry. „*Papierové*“ archívne dokumenty budú postupne nahradzované elektronickými. Túto dlhodobú úlohu archív určite zvládne a zhromaždí a zachová pre ďalšie generácie archívne dokumenty, ktoré budú slúžiť pre záujemcov o históriu.

Stručný prehľad archívnych fondov a zbierok v Štátnom archíve v Košiciach, pracovisko Archív Michalovce

Archív Michalovce má v trvalej úschove 696 archívnych fondov a zbierok od 18. storočia až po súčasnosť v rozsahu 3 126,921 bm (stav k 31. decembru 2023). Fondy sú rozdelené podľa klasifikačnej schémy archívnych fondov a zbierok štátnych archívov v Slovenskej republike. Najstarším dokumentom je Evidencia rezolúcií 1733 – 1836

z Rímskokatolíckeho farského úradu v Starom. Prevažujúcim jazykom archívnych dokumentov je slovenčina, v menšej miere maďarčina. Dejiny okresov Michalovce, Sobrance i regiónu Veľkých Kapušian dokumentujú archívne fondy verejnej správy, justície, hospodárskych subjektov, politických strán, spoločenských organizácií, inštitúcií školstva, vedy, zdravotníctva a sociálnej starostlivosti. Prehľad vybraných archívnych fondov s ich stručným obsahom je zostavený podľa klasifikačnej schémy uplatňovanej v štátnych archívoch Slovenskej republiky. Hlavným kritériom je historický význam a záujem návštevníkov pracoviska Archívu Michalovce. Časové rozptätie fondov sa nemusí zhodovať s dobou vzniku alebo zániku pôvodcu fondu.

A. Orgány verejnej moci

Komplexnejší pohľad na dejiny obcí a mestečiek na území bývalého michalovského a sobraneckého okresu v období od začiatku 20. storočia do roku 1945 ponúkajú zachované písomnosti z činnosti 27 obecných a obvodných notárskych úradov. Fondy okresných úradov sa nezachovali, podľahli zničeniu v 50. rokoch (sú z nich len zlomky). Ďalšou skupinou sú fondy notárskych úradov. Súčasťou fondov obvodných notárskych úradov sú štátne matriky z Michaloviec, Sobrance a michalovského a sobraneckého regiónu z rokov 1895 – 1906/1922. Obdobie rokov 1945 – 1950 osvetľujú fondy obvodných úradov miestnych národných výborov. Ťažiskovými povojnovými fondami sú tie, čo sa týkajú okresných národných výborov a po nich okresných či obvodných úradov. K nim sa pridávajú fondy bývalých mestských a miestnych národných výborov a po roku 1990 aj obecné či mestské úrady. Z ďalších sú to školské inšpektoráty či štátny stavebný úrad.

B. Justícia

Dejiny súdnej moci na okresnej úrovni reprezentujú fondy okresných súdov a prokuratúry v Michalovciach a Sobranciach. Tieto fondy sa nezachovali v ucelenej podobe.

D. Hospodárstvo

Archív spravuje sto fondov bývalých jednotných roľníckych družstiev, ktoré sú časovo i rozsahom najrozsiahlejšie. Taktiež sa tu nachádzajú aj fondy niektorých ich nástupníckych podnikov. Ďalšími sú fondy spotrebných družstiev (hlavne Jednota), výrobných družstiev a stavebných bytových družstiev, fondy podnikov.

E. Politické strany

V archíve sa z fondov politických strán zachoval fond regionálnej organizácie komunistickej strany.

F. Národný front

Táto skupina združuje fondy organizácií pôsobiacich v Národnom fronte a zachovali sa na okresnej a miestnej úrovni z okresov Michalovce a Sobrance.

G. Odborové hnutie

Zachované sú fondy okresných odborových zväzov a odborových rád bývalého michalovského a sobraneckého okresu.

H. Veda, kultúra a osвета, šport

Tento okruh reprezentujú v archíve fondy z knižnice, múzea, hvezdárne, osvetového zboru, osvetovej rady, kultúrneho strediska či niektorých športových klubov.

I. Školstvo

K dispozícii je 115 fondov základných škôl (a ich predchodcov), 24 fondov učňovských, odborných, stredných odborných, stredných všeobecno-vzdelávacích škôl. V archíve je aj niekoľko fondov špeciálnych (predtým osobitných) škôl či iných škôl, ktoré fungovali len krátke obdobie.

J. Zdravotníctvo a sociálna starostlivosť

Najobsiahlejším fondom je ten, ktorý sa týka michalovskej nemocnice. Z ďalších fondov inštitúcií to sú veterinárny ústav, detské domovy, domovy sociálnych služieb a pod.

K. Náboženské organizácie

Zastúpenie, aj keď v menšej miere, majú aj náboženské organizácie, z ktorých sú to predovšetkým fondy farských úradov.

N. Cechy a živnostenské spolčenstvá

V menšej miere sú k dispozícii fondy živnostenských spolčenstiev.